

OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR MODERNLEŞME UYGULAMASI OLARAK ATAŞENAVALLİK

Aydın ÇAKMAK*
Süleyman BEYOĞLU**

Öz

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uygulamaya konulan ataşenavallik kurumunun gelişimini incelemek amaçlanmıştır. Uygulamanın işleyiş, modernleşme ve istihbarat gibi yönlerinin vurgulandığı çalışmada, ataşenavallerin çeşitli diplomatik temsilciliklerdeki faaliyetleri ele alınmıştır. Yaklaşık elli yıllık bir süreci kapsayan ataşenavallik kurumunun Bahriye Nezareti ve sefaretlerle olan durumu da incelenmiştir.

Ataşenaval, elçiliklerin denizcilik alanında görevli askeri memurudur. Osmanlı Devleti de, süreç içerisinde, başta İngiltere olmak üzere dünyanın önemli denizci devletleri nezdine ataşenavaller tayin etmiştir. Osmanlı sefaretlerinde kurumsal anlamda diplomatik temsil vazifesini yerine getiren ataşenavaller, genel olarak, Osmanlı bahriyesinin silah, gemi ve çeşitli araç-gereç alımlarına nezaretle deniz istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesi gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Ayrıca bu uygulamayla, personelin eğitimi ve deneyim kazanması da amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahriye Nezareti, sefaret, şehbenderlik, ataşenaval.

Abstract

THE INSTITUTION OF NAVAL ATTACHÉ AS AN APPLICATION OF MODERNIZATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

This article, aims to introduce the development of the institutions of naval attachés in the Ministry of Marine, which have been founded in the recent times in the Ottoman State. It discusses the function modernization, and intelligence of naval attaché and activities in various diplomatic missions. Furthermore, it examines the connection with the Ministry of Marine, which has been approximately since the last 50 years.

Naval Attachés is the term for a military who works in the naval field of embassies. The Ottoman State, has assigned naval attachés to the United Kingdom and to the other most important naval states in the world. Naval Attachés fulfill the duty of diplomatic representation in Ottoman embassies. They are usually vested with the authority to purchase weapons, ships and various other battle equipment, and they have fulfilled tasks such as the execution of naval intelligence activities. In the application of modernization the naval attaché has been assigned to train personnel in order to give them more experiences.

Keywords: The Ottoman Ministry of Marine, embassy, consulate, naval attachés.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı; aydin.cakmak@istanbul.edu.tr

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; sbeyoglu@marmara.edu.tr.

Giriş

Askeri organizasyonu temelde bir kara devleti şeklinde yapılandırılmış olan Osmanlı Devleti, sınırlarının gelişmesi ve bir deniz coğrafyasının merkezinde bulunması gibi nedenlerle deniz gücünü geliştirme yoluna gitmiştir. Söz konusu gelişimde, büyük bir imparatorluk haline gelerek cihan devleti olmanın getirdiği dönüşüm de etkili olmuştur. Tedricî bir şekilde ilerleyen bu gelişim ve dönüşüm neticesinde Osmanlı Devleti, klasik dönemde, önemli bir deniz gücü haline gelmiştir.

Bilhassa Fatih Sultan Mehmed ile başlayıp Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar gelen süreçte, Osmanlı denizciliği büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Kara siyasetine verdiği önem kadar deniz siyasetine de yönelen Kanuni, Osmanlı padişahları arasında denizlerin ve deniz gücünün önemini en fazla anlayan ve buna göre politika uygulayan hükümdar olarak kabul edilebilir¹. Ancak 17. yüzyıldan itibaren önce duraklama ve ardından gelen gerileme süreci, diğer alanlarla benzer bir şekilde, Osmanlı bahriyesini de etkileyerek deniz gücü anlamındaki etkinlik kaybedilmeye başlanmıştır.

III. Selim devri (1789-1807), Osmanlı deniz teknolojisinin modernleşme sürecine girdiği bir dönem olmuştur². III. Selim döneminden başlayarak denizcilik alanında yapılan yoğun çalışmalar, birbirini etkileyen bir biçimde, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerindeki gelişmelere önemli bir miras ve zemin oluşturmuştur³. Sultan Abdülaziz dönemine geldiğinde ise, deniz kuvvetlerinin sayısı ve büyüklüğü bakımından dünyanın sayılı donanmalarından biri oluşturulmuştur. Bu sırada Bahriye veya Tersane Müsteşarlığı'nın kaldırılması ve Bahriye Nezareti'nin kurulması, Osmanlı bahriye tarihinin en köklü yenilik hareketi şeklinde nitelendirilmektedir⁴. Bahriyede, özellikle teşkilat açısından yapılan ıslahat ve düzenlemelerde kara askeri teşkilatının örnek alındığını da belirtmek gerekir⁵.

¹ İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 18-27.

² Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme-III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 328-329.

³ Ali İhsan Gencer, "Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine Etkileri (19. Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, I, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 154.

⁴ Faruk Aydın - Erkan Göksu, "Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri", *Türkler*, XIII, ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 823.

⁵ Ali İhsan Gencer, "Bahriye-Osmanlı Dönemi", *DİA*, IV, s. 508.

Belirtilmesi gereken bir husus da, Osmanlı Devleti'nin dünyadaki denizcilik alanındaki gelişmeleri takip etme ve uygulamada diğer denizci güçlerle benzer yol ve yöntemleri uygulamasıdır. Bu sırada elçilikler, temsilciler, yurtdışına gönderilen öğrenci, subay ve heyetlerle gezgin ve tüccarların verdikleri bilgiler başta olmak üzere çeşitli kanallardan alınan malumat, Osmanlı bahriyesinin geliştirilmesi yolunda kullanılmıştır⁶. İşte bu kapsamda değerlendirilecek bir girişim de, Osmanlı diplomatik temsilciliklerinde görevlendirilen ataşenavaller ve uygulamaya konulan ataşenavallik teşkilatıdır.

a. Başlangıç ve Gelişim Aşamalarında Ataşenavallik Uygulaması

Ataşenaval ya da deniz/bahriye ataşesi, yurtdışındaki diplomatik temsilciliklerde *denizcilik alanında vazifeli askerî müşavir* şeklinde tanımlayabileceğimiz görevlidir. Bir diğer deyişle ataşenavaller, aynı ataşemiliterler gibi, sefaretlerin daimi askerî dışişleri memurlarıdır⁷. Ataşenavaller, Hariciye personeli gibi yurtdışı diplomatik temsilciliklerde görev yapmakla beraber Bahriye Nezareti bünyesinde Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'ne bağlılıkları devam etmiştir. Bu arada, ataşenavallerin, diplomatik temsille vazifeli olduklarını ve bir diplomatın istifade ettiği tüm hak ve imtiyazlardan yararlandıklarını da ifade etmek gerekir⁸.

Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomasiye geçtiği ilk dönemlerde, yurtdışı temsilciliklerde denizcilik ve özellikle de deniz istihbaratı konusuyla ilgili hususi bir görevliye tesadüf edilmemektedir. Daha sonra sefaretlere atanan ataşemiliterler yani kara ataşeleri, kendi görevlerinin dışında bu vazifeyle de alakadar olmuşlardır⁹. Donanmanın ihtiyaçlarının karşılanması, çeşitli kaynaklardan gelen istihbarat bilgilerinin yetersizliği, ilk elden işlenmiş malumat alma isteği ve personelin deneyim kazanması gibi sebeplerle bahriye subaylarının sefaretlere memur edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Söz konusu uygulamaya geçilmesinde, diğer ülkelerdeki örneklerin yanı sıra ataşemiliterlik sisteminin etkili olduğunu söylemek de mümkündür¹⁰. Böylece ataşenaval unvanıyla ve denizcilik alanında

⁶ Zorlu, *a.g.e.*, s. 330-331.

⁷ BOA, BEO, 4694/352049, lef. 3. Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 9 Ağustos 1337/1921 tarihli tezkire.

⁸ A. Lutfullah, *Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler*, I, İlhami Matbaası, İstanbul 1929, s. 112.

⁹ Şakir Batmaz, "Osmanlı Devletinde Ateşenavallik (Deniz Ateşeliği) Müessesesi ve Londra Ateşenavallığı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 23 (2007/2), s. 536-537.

¹⁰ Ataşemiliterlik hakkında önemli bir inceleme için bk. Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 17 (Güz 2012), s. 239-265.

uzman bahriye subayları, sefaretlere tayin edilmeye başlanmıştır. Ataşenavallerin memuriyet süresi temelde iki yıl olarak belirlenmekle birlikte, döneme göre, süreç içerisinde bazı farklılıklar da göstermiştir. Ayrıca Londra Sefareti'nde bulunan birçok ataşenaval, bürokratik görevleri sonrası İngiliz donanmasında görev almışlardır.

Sultan Abdülaziz devri, yurtdışı diplomatik temsilciliklere ataşenaval tayin edilmesi uygulamasının başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Bu sırada büyüklük açısından dünyanın sayılı deniz güçleri arasına giren Osmanlı Devleti'nde, ataşenavallik gibi, çağdaşlarına benzer bir uygulamanın da hayata geçirildiğini görmekteyiz¹¹. Nitekim, tespit edebildiğimiz ilk ataşenaval Kaymakam Ahmed [Rahmi] Bey'dir. Islahat-ı Bahriye Komisyonu üyelerinden olan Ahmed Bey, 1873 yılında, Tersane-i Âmir'e'nin Londra'daki gemi, silah ve diğer araç-gereçlerinin alım işlemlerine bakmak üzere, sefaret maiyetine daimi suretle ve ataşemiliterlik sıfatıyla tayin edilmiştir¹².

Burada ilginç olan husus, denizcilikle ilgili meseleler için görevlendirilen ve muhtemelen bir bahriyeli olması lazım gelen Ahmed Bey'in, ataşemiliter olarak atanmış olmasıdır. Bu bakımdan kendisinin, ataşemiliter değil de bir nevi ataşenaval olarak görev yaptığını söyleyebiliriz. Söz konusu tespiti teyiden, muhasebe kayıtlarında *ataşenaval*¹³ ve bir arızanın tercümesinde *bahriye ataşesi* tabirlerinin kullanılması sefaret ataşenavali olarak görev yaptığını kuşku bırakmamaktadır¹⁴. Bu arada, sefaret maiyetlerindeki ataşenavaller için, bazı

¹¹ Eğilimli Mehmed Said Paşa hakkında yapılan bir çalışmada, bir gazete yazısına atıf yapılarak, Tophane-i Âmir'e tarafından sipariş edilen silahların teftişi amacıyla 1863 yılında İngiltere'ye ataşenaval olarak gönderildiği ifade edilmiştir. Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 16. Ancak söz konusu yazıya baktığımızda, kendisinin ataşenaval olarak memur edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Burada yapılan görevlendirmenin, silahların teftişi amacına yönelik olduğu ve çağdaş anlamdaki ataşenavali yani sefaret maiyetine memur diplomatik görevliyi karşılamadığını belirtmek gerekir ("Müşirân-ı izâmından esbak Konya Valisi merhum Mehmed Said Paşa'nın tercüme-i hâli", *Sabah*, sayı 2360, 14 Şubat 1311/26 Şubat 1896, s. 1-2).

¹² BOA, A.MKT.MHM, 446/18. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne gönderilen 26 Zilkade 1289/25 Ocak 1873 tarihli tezkire. Otuz beş lira maaş bağlanan Ahmed Bey için bir talimat ve sipariş defteri de hazırlanmıştır. DTA, ŞB, 70/269. Şura-yı Bahriye tarafından takdim olunan 6 Zilhicce 1289/4 Şubat 1873 tarihli müzekkire sureti.

¹³ DTA, MUH, 646/16. 23 Temmuz 1290/4 Ağustos 1874 tarihli "Londra sefaret-i seniyyesi ataşenavalligine tayin buyrulan Kaymakam Ahmed Bey'in seksen dokuz senesi frengi Şubatının yirminci gününden doksan senesi alafranga Haziran nihayetine kadar müddet-i masârifinin miktarı".

¹⁴ BOA, HR.MTV, 362/33-1, lef. 2. John Georgeladis Brian tarafından takdim olunan 31 Teşrin-i Evvel 1879 tarihli arızanın tercümesi.

durumlarda, sadece ataş tabiri kullanılmakla yetinildiğini de belirtmekte fayda vardır¹⁵.

Daha sonra, Londra Sefareti'ne, Yüzbaşı Ahmed Cemil ve Mehmed Raşid Efendilerin ataşenaval olarak atandıklarını görüyoruz. Yani, bir sefarette, aynı anda iki ataşenaval görev yapmıştır. Kendilerine yazılan bir tahriratta, denizcilik alanında yaptıkları faaliyetlerden memnuniyet duyulduğu belirtildikten sonra çalışmalarının devamı ve edinilecek malumatın peyderpey merkeze iletilmesi bildirilmiştir¹⁶.

Hazırlık süreci olarak nitelendirebileceğimiz bu gelişmelerin ardından sefaretlere ataşenaval tayiniyle ilgili sistemli bir girişim yaşanmıştır. Bu meyanda, ataşenaval gönderilme nedenlerini de içerisinde barındıran bir Şura-yı Bahriye kararında, bir süreden beri Avrupa'nın bütün denizci devletlerinin, bahriyelerinin ıslahı ve geliştirilmesi yolunda büyük gayret sarf ettikleri tespitinden sonra Osmanlı donanmasının teçhiz ve tahkimine çalışılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu yüzden Fransa, İtalya, Almanya, Rusya, Amerika, Avusturya ve Yunanistan gibi devletler nezdine maaş ve harcırahları Bahriye hazinesinden karşılanmak üzere birer subayın ataşe unvanıyla tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Atina ve bilhassa Petersburg Sefareti nezdine gönderilecek ataşenavallerin, daima teyakuz halinde bulunup yenilik ve gelişmeleri bildirmeleri de üzerinde durulan noktalar arasındadır¹⁷.

Söz konusu karar, Bahriye Nezareti tarafından arz tezkiresi şeklinde sunulduğunda, Rusya'nın Karadeniz'de güçlü bir deniz kuvveti yoksa da savaş gemisi ve torpidolarını arttırmakla meşgul olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Yunanlıların yeterli deniz kuvvetine sahip olmamasına rağmen bir süreden beri gücünü artırıp gizli hareketlarda bulunduğu gibi gerekçeler de eklenmiştir. Bunun üzerine çıkan iradede, ataşenaval tayini yerinde bulunmakla birlikte, nezaretin birkaç ay önceki görüşünün aksine, Londra'daki ataşenavallerin faaliyetlerinden memnun olunmadığı da ortaya konmuştur. Öyle ki, gönderilen iki zabitin müşahede ve malumatlarından şimdiye kadar bir şey arz olunmaması, bunların yalnızca İngiliz dilini ve adetlerini öğrenmekle uğraştıkları veya aslı maksatları dışındaki şeyler-

¹⁵ DTA, ŞB, 186/49a. Şura-yı Bahriye tarafından takdim olunan 19 Nisan 1298/1 Mayıs 1882 tarihli müzekkire sureti.

¹⁶ DTA, MKT, 379/18. Bahriye Nezareti'nden Yüzbaşı Ahmed Cemil ve Mehmed Raşid Efendilere gönderilen 1 Kanun-ı Sani 1298/13 Ocak 1883 tarihli nemika.

¹⁷ DTA, ŞB, 197/26a. Şura-yı Bahriye'den takdim olunan 20 Şaban 1300/13 Haziran 1299/25 Haziran 1883 tarihli müzekkire sureti.

le pek ziyade meşgul oldukları gibi hususlar vurgulanmıştır¹⁸. Görüldüğü üzere, Londra Sefareti'ndeki ataşenavallerin çalışmalarını faydalı bulan nezaretin aksine Sultan II. Abdülhamid, faaliyetlerinin yetersizliği üzerinde durmuştur.

Söz konusu ortamda, gönderilecek subayların belirlenmesi meselesi daha da önem kazanmıştır. Bu hususta Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi, sefaretler maiyetine gönderileceklerin erkan-ı harbiye yani kurmay subay sınıfına mensup kabiliyet, ehliyet ve istikamet erbabı kişiler olması gereğini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca fevkalade surette otuzar lira maaş bağlanması da gerekli görülmüştür¹⁹. Ardından birer derece terfiyle Sağ Kolağası [Beykozlu Ali] Rıza Efendi-Washington, Sol Kolağası Mehmed Pir Efendi-Viyana, Sol Kolağası [Midillili] Halil Efendi-Berlin, Sol Kolağası [Eyüplü] Sami Efendi-Petersburg, Sol Kolağası [Cibalili] Osman Efendi-Paris, Sol Kolağası [Bebekli] İsmail Efendi-Atina ve Yüzbaşı [Gelibolulu] Ali Rıza Efendi-Roma Sefareti maiyetlerine tayin edilmişlerdir²⁰. Sefaretlere atama bilgisi verildiği sırada, ataşenavallerin aslî maksatları olan vazifelerinden başka gereksiz şeylerle meşgul olmamaları hususu da vurgulanmıştır²¹.

Netice itibariyle tayinleri gerçekleştirilen ataşenavallerin en önemli vazifesi, denizcilik alanındaki gelişmeleri takip edip düzenli olarak Bahriye Nezareti'ne iletmektedir. Böylece, elde edilen malumattan yola çıkarak Osmanlı donanmasının geliştirilmesi ve hazırlıklarının tamamlanması hedeflenmektedir. İki yakın tehdit olarak görülen Rusya ve Yunanistan'a ayrı bir önem veren düzenlemeyle Karadeniz ve Ege'deki durumun yakından takip edilmesi gereği de ortaya konmuştur.

Sefaret maiyetlerine atanan ataşenavallere verilen talimatta, buldukları ülke lisanının yanında Fransızca'yı da öğrenmeleri yer almaktaydı²². Bu açıdan

¹⁸ DTA, MKT, 194/128 [Ek 1]. 20 Haziran 1299/2 Temmuz 1883 tarihli irade-i seniyye sureti.

¹⁹ DTA, ŞB, 211/45a. Şura-yı Bahriye tarafından takdim olunan 13 Ağustos 1299/25 Ağustos 1883 tarihli müzekkire.

²⁰ BOA, HR.MTV, 22/21, lef. 2. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Ağustos 1299/29 Ağustos 1883 tarihli tezkire sureti. Mesela Roma Sefareti Ataşenavallığı'ne tayin edilen Ali Rıza bin Hüseyin Bey'in, uhdesine Yüzbaşılık rütbesi tevcihiyle ümera defterine nakli hakkında bk. DTA, ŞD, 18946/17, lef. 2.

²¹ DTA, MKT, 398/127. Washington (Amerika) Sefareti ile diğer diplomatik temsilciliklere gönderilen 22 Ağustos 1299/3 Eylül 1883 tarihli tezkire sureti.

²² DTA, MKT, 399/95. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti ataşenavallerine gönderilen 10 Teşrin-i Evvel 1299/22 Ekim 1883 tarihli şukka-i mahsusa. Londra Sefareti ataşenavallerine gönderilen yazıda, geçen müddet zarfında İngilizceyi mükemmel surette öğrenmiş olacakları düşünüldüğünden memlekete dönünceye kadar Fransızca'yı dahi tahsil etmeğe çalışmaları; şayet öğrenmeden dönerlerse doğacak mesuliyetten sakınmaları dile getirilmiştir.

bakıldığında, yurtdışına ataşenaval tayinindeki dolaylı bir amacın da, bahriye subaylarının yabancı dil bilgilerini geliştirmek olduğu açıktır. Tayin edilen ataşenavallerin, genelde mülazım, yüzbaşı ve kolağası gibi orta rütbedeki subaylardan seçilmeleri, kendilerini geliştirme ve deneyim kazanmaları gayesinin de bir tezahürüdür. Zira ataşenavallik görevi sayesinde yurtdışı tecrübesi kazanacak genç bahriyelilerin, ileriki yıllarda Osmanlı donanmasına önemli katkılar sağlamalarının hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Bunun yanı sıra, Londra Sefareti ataşenavalleri Ahmed Cemil ve Mehmed Raşid Efendilerin görev süreleri olan iki yılı tamamladıktan sonra manevra tecrübesi kazanmak, zırhlı donanmaya ağ yapmak, gemileri torpidodan korumak, gemiden indirilecek torpido ve istimbotları kullanmak gibi usul ve kaideleri öğrenmek üzere bir sene müddetle İngiliz donanmasında istihdamları gerekli görülmüştür²³. Bir başka deyişle Londra Sefareti'ndeki iki ataşenavalin de, görev süreleri sonrası donanmada uygulamalı eğitim almalarına karar verilmiştir. Buradan yola çıkarak, dönemin en önemli donanmasında bir nevi staj yapmalarının, gelişmelerinin bir parçası olarak görüldüğü söylenebilir.

1885 yılı ile birlikte, ataşenaval tayinlerinde yeniden bir hareketlilik yaşanmıştır. Nitekim Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne atanan İbrahim [Edhem] Efendi²⁴, bir süre sonra, Amerika'daki torpido denemelerinde bulunmak üzere görevlendirilmiştir²⁵. Rusya'nın yaptığı faaliyetlerin takip edilebilmesi amacıyla Petersburg'a yeni bir ataşenaval tayin olduğu gibi²⁶ Yunanistan'ın kara ordusu ve donanmadaki hazırlıkları için de ataşenavallik hizmetinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Öyle ki, Atina'da görev yaptıktan sonra Paris Sefareti'ne tayin edilen Kolağası İsmail Efendi, Rumcaya aşinalığı ve tecrübesinden dolayı önceki memuriyetine iade edilmiştir²⁷.

Halihazırdaki durumun hassasiyetinden ötürü yeniden Atina Sefareti Ataşenavallığı'ne atanan Kolağası İsmail Efendi'ye verilen talimatta; Osmanlı Devleti ile savaş olasılığı bulunan Yunanistan'ın harp gemileri satın alarak bazı

²³ BOA, HR.SFR.3, 718/64, lef. 1. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 4 Haziran 1300/16 Haziran 1884 tarihli tahrirat.

²⁴ BOA, HR.SFR.3, 308/37. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 17 Temmuz 1885 tarihli tahrirat.

²⁵ BOA, HR.SFR.3, 321/39. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 25 Kanun-ı Sani 1301/6 Şubat 1886 tarihli tahrirat.

²⁶ DTA, MKT, 507/48. Bahriye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 10 Temmuz 1302/22 Temmuz 1886 tarihli cevabî tezkire sureti.

²⁷ DTA, ŞB, 245/4-A. 4 Kanun-ı Evvel 1301/16 Aralık 1885 tarihli Şura-yı Bahriye mazbata sureti.

hazırlıklar yaptığı dile getirilmiştir. Yunanistan'ın hazırlıklarına karşılık, Bahriye dairesinin gerekli tedbirleri alabilmesi amacıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmasının gerekli görüldüğü de vurgulanır. Bu amaca yönelik hafiyeye vasıtasıyla para sarfına yetkili olduğu gibi gerekli hususlarda sefarete de müracaat edebilecektir. Vazifesini gizli bir şekilde yürütmesi istenen ataşenavalın, memuriyet değişikliğine dair herhangi bir bilgi vermemesi; bazı işleri için Paris'e gittikten sonra geri döndüğü şeklinde idare-i kelimeler etmesi bildirilmiştir²⁸.

Bir süre sonra ise, Londra, Atina ve Petersburg gibi üç sefaretin ataşenavaline, buldukları ülkenin savaş hazırlıklarının incelenmesi yolunda emirler verilmiştir²⁹. Bilhassa Londra Sefareti Ataşenavalı'na hitaben yazılan gayet sert tondaki tahriratta, ataşenavallerin esas vazifesinin, nezdinde buldukları devletin deniz kuvvetleri ve savaş hazırlıkları hakkında tahkikat yaparak nezarete peyderpey malumat vermek olduğu vurgulanmıştır. Buna karşın, kendisinin, memuriyetinin başından beri nazar-ı dikkate alınacak bir bildirim yapmadığı uyarısında bulunulmuştur. Ayrıca, İngiltere'nin savaş hazırlığı içerisinde olduğu haber alındığından hiçbir tarafa hissettirilmeksizin incelemede bulunarak istihbaratını tafsilatlı olarak bildirmesi emredilmiştir³⁰.

Aynı süreçte Şura-yı Bahriye, Londra Sefareti Ataşenavalı Kolağası İbrahim Efendi'nin de belli bir süre İngiliz donanmasında bulunarak teorik ve pratik eğitim almasını kararlaştırmıştır³¹. Ancak İngiltere Denizcilik Bakanlığı, ataşenavalı sıfatıyla kabul olunduğu takdirde diğer devletlere emsal oluşturacağından bir bahriye zabiti şeklinde kabul olunabileceğini bildirmiştir³². Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın cevabî mütalaasında bu durum uygun görülerek yerine muktedir

²⁸ DTA, MKT., 478/14. Bahriye Nezareti'nden Paris Sefareti Ataşenavallığı'ne 3 Kanun-ı Evvel 1301/15 Aralık 1885 tarihli şukka-i mahsusası sureti [Ek 2]. Paris ve Atina Sefaretleri Ataşenavalı olarak tanımlanan Korvet Kapudanı İsmail Efendi'ye gayret, ehliyet ve faaliyetlerinden ötürü Binbaşılık rütbesi tevcih edilmesi hakkında bk. BOA, C.BH, 10/499. 23 Zilkade 1303/23 Ağustos 1886 tarihli rütbe tevcihi.

²⁹ DTA, MKT, 494/105; 494/104; 494/106.

³⁰ DTA, MKT, 494/104. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne gönderilen 12 Cemaziyelahir 1304/24 Şubat 1302/8 Mart 1887 tarihli tahrirat. Belgede Rumi tarih yazılırken, sehven, 1304 yılı yazılmakla birlikte diğer iki tahrirattaki tarihler, ataşenavalın görev süresi ve Hicri-Rumi tarihlerdeki uyum dikkate alındığında 1302 yılı olarak düzeltilmiştir.

³¹ BOA, HR.SFR.3, 321/141. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 12 Teşrin-i Evvel 1302/24 Ekim 1886 tarihli tahrirat-ı aliye. Ataşenavalı İbrahim Efendi'nin, İngiliz donanmasında görevlendirilmesi hakkında bk. BOA, HR.SFR.3, 321/138. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 11 Teşrin-i Sani 1302/23 Kasım 1886 tarihli tahrirat-ı aliye.

³² BOA, HR.SFR.3, 321/162. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 17 Kanun-ı Evvel 1302/29 Aralık 1886 tarihli tahrirat.

ve dirayetli bir ataşenaval tayininin kararlaştırıldığı dile getirilmiştir³³. Şura-yı Bahriye ise, Londra Sefareti'ne gönderilen ataşenavallerin iki senelik görev sürelerini tamamladıktan sonra bir sene de İngiliz donanmasında istihdamlarının kabul edilmiş bir usul olduğunu vurgulamıştır³⁴. Ancak donanmada istihdam usulünün, farklı süreler itibariyle uygulandığı da vakidir.

Neticede, ataşenavallik görevi son bulan Kolağası İbrahim Efendi'nin yerine 30 Sterlin maaşla Yüzbaşı [İbrahim] Halil Efendi tayin edilmiştir³⁵. Bu arada Kolağası İbrahim Efendi'nin, ilk başta Manş Denizi donanmasında istihdam edileceği bildirilmişse de buradaki gemilerde yer olmadığından bir süre beklemesi gerektiği veya geçici olarak Akdeniz donanmasına alınabileceği tebliğ edilmiştir. Bahriye Nezareti ise, yeni ataşenaval yola çıkmak üzere olduğundan Akdeniz donanmasına tayinini uygun görmüştür³⁶.

Ataşenavallerin önemli bir vazifesi, Osmanlı donanmasının ihtiyacı olan malzemelerin alım ve yapım işlemlerine nezaret etmektir. Mesela, Londra Sefareti Ataşenavali Halil Efendi'nin, Yorkshire dahilindeki Deurbury adlı mahalde Mr. Tolson ve oğullarından satın alınması kararlaştırılan 5.000 adet fanila³⁷ yorganın muayenesini icra ettiğini görmekteyiz³⁸. Bu arada, görev süresi biten Halil Efendi'nin de, İngiliz donanmasında görev aldığını belirtmek gerekir³⁹.

Ataşenaval Halil Efendi'nin yerine Erkan-ı Harbiye-i Bahriye subaylarından Sol Kolağası Cemal Efendi Kapudan tayin olunmuştur⁴⁰. Onun döneminde

³³ BOA, HR.SFR.3, 340/22. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 27 Kanun-ı Evvel 1302/8 Ocak 1887 tarihli cevabî tahrirat-ı aliye.

³⁴ DTA, MKT, 568/5A-2. Bahriye Nezareti'nden Mabeyn-i Hümayun'a gönderilen 8 Receb 1304/21 Mart 1303/2 Nisan 1887 tarihli tezkire-i maruza sureti.

³⁵ BOA, HR.SFR.3, 340/72. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 31 Mart 1303/12 Nisan 1887 tarihli tahrirat-ı aliye.

³⁶ BOA, HR.SFR.3, 340/55. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 1 Nisan 1303/13 Nisan 1887 tarihli tahrirat-ı aliye.

³⁷ Fanila, İtalyan menşeli, yumuşak yünden örülmüş veya dokunmuş, hafif ve gevşek bir kumaş türüdür.

³⁸ BOA, HR.SFR.3, 333/87, lef. 1. Londra Sefareti Ataşenavali tarafından takdim olunan 5 Ağustos 1887 tarihli tezkire.

³⁹ BOA, HR.SFR.3, 368/1, lef. 5; 381/5, lef. 16. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olarak da bulunan İbrahim Halil [Paşa] Efendi, sicil-i ahvalinde, İngiltere'nin Manş Denizi donanmasında dört sene kadar bilfiil görev yaptıktan sonra birinci dereceden şahadetname aldığını dile getirmiştir (DTA, ŞD, 18962/2, lef. 1).

⁴⁰ BOA, HR.SFR.3, 368/77. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 26 Temmuz 1306/7 Ağustos 1890 tarihli tahrirat. Cemal Efendi'nin Eylül ayında göreve başladığına dair bk. BOA, HR.SFR.3, 376/12. Londra Sefareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 2 Kanun-ı Sani 1306/14 Ocak 1891 tarihli tahrirat.

de Bahriye Nezareti, Kaymakam Veli Bey, Kolağası Ahmed Efendi ve yeni ataşenavale, Osmanlı Devleti adına inşa edilen torpido-geçerin sözleşmeye uygunluğunu kontrol etme vazifesini vermiştir⁴¹. Cemal Efendi, Londra'da gerçekleştirilen bahriye sergisi hakkında da ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Hanedan üyelerinin de katıldığı sergiye resmi olarak çağrılan ataşenavalin raporunda, İngiliz bahriyesinde bulunmuş her çeşit gemi, mühimmat, alet ve silahın modellerinin yanı sıra meşhur bahriye kumandanları hakkında da malumat verilmiştir⁴². Görev süresinin bitmesinin ardından Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne [Fevaid Vapurı süvarisi] Binbaşı İsmail Bey getirilirken⁴³ Sol Kolağası Cemal Efendi ise, diğerlerinden farklı olarak iki yıl süreyle İngiliz donanmasında görevlendirilmiştir⁴⁴.

Bu sırada yurtdışı temsilciliklerden denizcilikle ilgili bilgi akışı da devam etmiştir. Nitekim Washington Sefareti, ABD'nin bahriye alanındaki gelişmesi ve deniz kuvvetleri hakkında malumat verdiği gibi⁴⁵ Manila Deniz Savaşı hakkında da raporlar göndermiştir⁴⁶. Yine, Sivastopol Şehbenderliği tarafından Rusya'nın Karadeniz donanmasındaki hareketliliğin bildirilmesi üzerine tahkikatta bulunan Petersburg Sefareti Ataşenavali, adı geçen ülkenin kara ve deniz tertibatını gizlemeğe lüzum dahi görmeyerek yakın zamanlarda büyük bir fırtına kopacağına konuşulduğunu rapor etmiştir. Rusya'daki hareketliliğin hakiki sebebini, gelecekteki politikasında aramak gerektiğini belirten ataşenaval, konunun doğrudan

⁴¹ Söz konusu vazife sırasında; kaplama ve postaların kalınlığının ne kadar olduğu, postaların genişliğinin geminin her tarafında eşit derecede olup olmadığı, güvertenin şekli ve kaplamalarının kalınlığı gibi sorulara cevaplar aranması istenmiştir. Ayrıca denize alışık olmayan bir kişinin, gemi hareket halinde ve güvertede iken emniyetle yürüebilmesinin ve bazı düzenlemeler yapıldığı halde istirahat etmenin mümkün olup olmadığı gibi hususlar da sorgulanmıştır. BOA, HR.SFR.3, 381/11, lef. 2. Londra Sefiri Rüstem Paşa tarafından Kaymakam Veli, Kolağası Ahmed ve Ataşenaval Cemal Efendilere verilen 19 Kanun-ı Sani 1306/31 Ocak 1891 tarihli şukka.

⁴² BOA, Y.MTV, 50/10, lef. 2. Londra Sefareti Ataşenavali'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 24 Nisan 1307/6 Mayıs 1891 tarihli tahrirat.

⁴³ BOA, HR.SFR.3, 381/5, lef. 40. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanun-ı Evvel 1307/30 Aralık 1891 tarihli tahrirat.

⁴⁴ DTA, MKT, 685/54. Bahriye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 25 Receb 1309/11 Şubat 1307/23 Şubat 1892 tarihli tezkire. Cemal Efendi, İngiliz donanmasının Malta'da bulunan Akdeniz filosuna mensup Trafalgar adlı gemiye memur edilmiştir. BOA, HR.SFR.3, 394/16. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 2 Mart 1308/14 Mart 1892 tarihli tahrirat.

⁴⁵ DTA, MKT, 725/19. Washington Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Şubat 1892 tarihli tahriratın tercümesi.

⁴⁶ Bahriye Nezareti, sefaretin çalışmasını takdir ederken adı geçen savaşın son teknolojiye göre yaptırılmış gemiler arasında gerçekleşeceğine nazaran her yönden mühim ve fevkalade dikkat çekici görünen malumatın devamını talep etmiştir. DTA, MKT, 1138/4. Bahriye Nezareti'nden Washington Sefareti'ne gönderilen 7 Muharrem 1316/16 Mayıs 1314/28 Mayıs 1898 tarihli tahrirat sureti.

doğruya Osmanlı'nın hayat-memat meselesi olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur⁴⁷.

II. Abdülhamid dönemi içerisinde yaşanan mali sıkıntılar ve memur maaşlarının ödenmesinde yaşanan zorluklar, ataşenavaller de dahil olmak üzere, yurtdışı temsilciliklerde bulunan görevlilerin uzun süre maaş alamamalarına neden olmuştur. Mesela, dönemin Londra Sefareti Ataşenavali Vasıf Bey ile birlikte müsteşar, başkatip, ikinci katip, üçüncü katip, imam ve mütercimim imzalarını taşıyan bir arzuhalde, tüm maaşlarının beş gün içerisinde ödenmemesi halinde, yaşadıkları geçim sıkıntısından dolayı sefarethaneye devam etmelerinin mümkün olamayacağı arz edilmiştir⁴⁸. Aynı günlerde, Atina Sefareti'nde de maddi sıkıntılar had safhaya ulaşmıştır. Sefaretteki ataşenaval, ataşemiliter ve katiplerin beş aylık maaşlarının ödenmediği ortamda, zikrolunan personelin İstanbul'a dönme ye karar verdikleri dahi görülmektedir⁴⁹.

Netice itibariyle, sefaretlerde ataşenaval görevlendirme uygulaması azalan bir oranla da olsa devam ettirilmiştir⁵⁰. Fakat, II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru, ekonomik sıkıntılar ağırlıklı olmak üzere uygulamanın kesintiye uğradığını görmekteyiz.

b. II. Meşrutiyet Sonrası Ataşenavallik Uygulaması

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı tarihi açısından diğerlerinden farklı bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz, yeni girilen sürecin ataşenavallik teşkilatı üzerinde de büyük etkisi olmuştur. Zira II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından, denizciliğin geliştirilmesi ve donanmayı

⁴⁷ BOA, Y.A.HUS, 370/105, lef. 6. Petersburg Sefareti Ataşenavali'nden sefarete takdim edilen 9 Mart 1313/21 Mart 1897 tarihli arıza sureti. Bunun yanı sıra, Petersburg Sefareti Ataşemiliter Muavini'nin layiha ve raporu hakkında bk. BOA, Y.A.HUS, 370/105, lef. 4-5.

⁴⁸ BOA, HR.SFR.3, 513/6, lef. 2. Sefaret heyeti tarafından Londra Sefiri'ne takdim olunan 28 Nisan 1902 tarihli istirhamname.

⁴⁹ BOA, HR.TH, 274/14, lef. 1. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 14 Eylül 1318/27 Eylül 1902 tarihli tezkire. Bu ortamda, ataşenavalin iki ve diğerlerinin birer aylığının hemen ödenmesi talimatı verilmiştir. BOA, HR.TH, 274/14, lef. 3. Rüşumat Emaneti'nden Sadaret'e gönderilen 7 Teşrin-i Sani 1318/20 Kasım 1902 tarihli cevâbi tezkire.

⁵⁰ Berlin'de Binbaşı Rasih Bey (BOA, Y.MTV., 240/55, lef. 2), Londra'da Sol Kolağası Vasıf Efendi Kapudan (BOA, HR.MTV, 22/87, lef. 2), Kaymakam Galib Bey (DTA, Islahat, 111/4) ve Kaymakam Mahmud Bey (BOA, HR.MTV, 23/13, lef.2; BOA, İ.TAL, 357/18), Atina'da Kolağası Mehmed Enver Bey (BOA, Y.PRK.ASK, 164/72; BOA, İ.HUS, 85/143) ve Sol Kolağası Kasımpaşalı Muslihiddin Efendi Kapudan (BOA, HR.TH, 266/52) gibi isimler ataşenaval olarak görev yapmışlardır.

islah adına geniş kapsamlı bir reform süreci başlatılmıştır⁵¹. Bu bağlamda, ataşenavallik uygulamasının da yeniden hayata geçirildiğini görmekteyiz.

Öyle ki dünyanın büyük denizci devletlerinin tamamının, bahriyedeki gelişmeleri yakından izlemek üzere elçilikler nezdine ataşenaval tayin etmelerini değerlendiren Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi, Osmanlı bahriyesinde *bir-iki seneden beri* uygulamadan kaldırılan ataşenavallığın gereğini gündeme getirmiştir. Üstelik savaş gemisi inşasındaki değişiklikler ve diğer icatlarla bahriye alanında büyük gelişmeler yaşandığı böyle bir dönemde, söz konusu memuriyetin öneminin bir kat daha arttığı vurgusu yapılmıştır. Bu bakımdan şimdilik ikişer sene müddetle Londra, Washington, Roma, Petersburg, Viyana, Paris, Atina, Berlin Sefaretleriyle büyük gelişmeler gösteren Japonya nezdine birer ataşenaval tayini gerekli görülmüştür. Ayrıca askerî ödenekleri verilmediği halde Atina Sefareti Ataşenavali'ne 5.000 ve diğerlerine 6.000 kuruş maaş tahsis edilmesi uygun bulunmuştur⁵².

Bu karar, bütçede ödenek bulunmamasından ötürü bir süreliğine ertelenmiştir. Bununla birlikte, aynı günlerde, Harbiye Nezareti'nin konuyla ilgili talebi incelendiğinde, ileride diğer hükümetler nezdine de gönderilmek üzere İtalya'ya ataşenaval tayini gerekli görülmüştür⁵³. Bu sırada Atina Sefareti dahi, Yunan donanmasıyla ilgili gelişmeleri inceleyecek bir ataşenaval tayinini talep etmiştir. Bunun üzerine, ataşemiliterle aynı tahsisatı almak üzere, Avnullah Korveti Süvarisi Binbaşı Enver Bey'in görevlendirilmesine karar verilmiştir⁵⁴.

Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi ise, ataşenaval tayini yönündeki görüşünü devam ettirerek henüz sefaret kurulmamış olan Tokyo şehri müstesna olmak üzere önemli başkentlere birer ataşenaval gönderilmesini elzem olarak

⁵¹ Sabahattin Özel-Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I, sayı 46 (2007/2), İstanbul 2009, s. 220.

⁵² DTA, I. Daire, 19/31. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından takdim olunan 12 Mart 1325/25 Mart 1909 tarihli müzekkire sureti.

⁵³ DTA, I. Daire, 6/41. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından takdim olunan 25 Nisan 1325/8 Mayıs 1909 tarihli müzekkire sureti.

⁵⁴ BOA, BEO, 3679/275853. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Kanun-ı Evvel 1325/19 Aralık 1909 tarihli tezkire. Atina Sefareti Ataşenavali Binbaşı Enver Bey'in, Yunan donanmasının durumu, bahriye subaylarından birçoğunun yeni kabineden memnun olmamaları, kara ve denizciler arasında ihtilaf olduğuna nazaran bazı uygunsuzlukların beklendiği gibi istihbarî malumatı için bk. BOA, BEO, 3707/277992, lef. 3. Atina Sefareti Ataşenavallığı tarafından gönderilen 6 Şubat 1325/19 Şubat 1910 tarihli tahriratın sureti.

değerlendirmiştir⁵⁵. Bunun yanı sıra, sefaretler nezdine ataşenaval gönderilmesi kararlaştırılmış olsa da yalnızca bu durumun yeterli olamayacağından hareketle diğer büyük devletlerde olduğu gibi denize yakın mahallerdeki şehbenderlerin bahriyelilerden seçilmeleri gereği de dikkate alınmıştır. Bu bakımdan, başlangıçta, Sivastopol, Batum, Varna, Marsilya, Pire, Malta, Cenova ve Trieste'deki şehbenderlerin nezaret tarafından belirlenmesi gerekli görülmüştür⁵⁶. Bir başka deyişle, Bahriye Nezareti, aynı ataşemiliterlerde olduğu gibi, önce askerî şehbender ve arkasından askerî katip uygulamasına yönelmiştir. Bu şekilde, askerî kimlikleri gizli kalmak kaydıyla atanacak subayların, bir Hariciye personeli gibi şehbender veya katip unvanıyla çalışarak istihbarat faaliyetlerinde bulunmaları amaçlanmıştır.

Aynı dönemde, Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'nin düzenlenmesi yoluna da gidilmiştir. Bu meyanda ataşenavaller, Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'nin İstihzarat Kısmı'ndaki Birinci Şube İstihbarat-ı Ecnebiyye bölümü içerisinde yer almışlardır. Adı geçen birimin görevleri arasında; ataşenavallerle şehbenderler refakatindeki katipleri seçerek hususi talimatlarını hazırlamanın yanı sıra sefaret ve ataşenavaller tarafından gönderilen yabancı ülke bahriye bütçelerinin tedkiki gibi hususlar bulunmaktaydı. Ayrıca inşa halindeki yabancı gemilerin listesini hazırlanmak, Karadeniz ve Akdeniz'de bulunan yabancı filoların tertip, manevra, harp nizamı ve teşkilatı hakkında malumat elde etmek de vazifeleri arasındaydı⁵⁷.

Tam da bu sırada, Bahriye Nezareti'ndeki hareketliliğe bir yenisi eklenmiştir. Kaymakam Foot Bey tarafından hazırlanan bir muhtıradan, Atina Sefareti Ataşenavali'nin bazı noktalar üzerine dikkati çekilerek düzenli olarak rapor hazırlaması ifade edilmiştir. Bahriye Nezareti'ne sunulan söz konusu muhtıranın ilk kısmında maddi hususlara değinilerek havuz ve tersanelerin durumu, savaşa elverişli gemi, top ve torpidolarla kömür ve harp malzemesi hakkında malumat istenmektedir. İkinci bölümde teşkilata yönelik maddeler belirtilerek filo ve tor-

⁵⁵ DTA, I. Daire, 10/43. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından takdim olunan 27 Kanun-ı Evvel 1325/9 Ocak 1910 tarihinde müzekkire sureti. Zaten Londra Sefareti'nin talebine de, bir sonraki yılın bütçesine dahil edilmek suretiyle Mart ayından itibaren büyük devletler nezdindeki sefaretlere birer ataşenaval tayin olunacağı cevabı verilmiştir. Bk. BOA, HR.SFR.3, 728/16. Bahriye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 3 Şubat 1325/16 Şubat 1910 tarihli cevabı tahrirat-ı aliye.

⁵⁶ DTA, I. Daire, 10/45. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından takdim olunan 29 Kanun-ı Evvel 1325/11 Ocak 1910 tarihli müzekkire sureti.

⁵⁷ *Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi Şuâbâtı'nın Vezâifi*, Deniz Tarihi Müzesi Kütüphanesi, nr. 1861, s. 1-4; Batmaz, a.g.m., s. 536.

vido fırkalarının ne suretle teşkil edildiği, manevra kabiliyetleri, dahili tertibat ve teşkilatı gibi hususlar sıralanmıştır. Personelin şahsi durumu da malumat istenilen konular arasında olup subay ve efradın ahval, talim, terbiyesiyle önde gelen denizciler ve harpte kumanda mevkiine geçmesi muhtemel komutanlar hakkında bilgi verilmesi gerekli görülmüştür. Sahillerin savunma vasıtaları yanı sıra torpedo filosuna kömür teminine ve filonun sığınmasına uygun adalar hakkında da inceleme yapılması istenmiştir⁵⁸.

Yunanistan'ın denizcilik ve deniz kuvvetleri yönünden durumunu ortaya koymaya çalışan bu girişim, maalesef ki, ilk başta istenilen sonucu vermemiştir. Zira Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'nin bir mütalaasında, Yunan hükümetinin bahriye, sahil müdafaası ve genel teşkilatına ait malumat toplanması gerektiği halde ataşenavallikten çok seyrek olarak rapor gönderilmekte olduğu dile getirilmiştir. Üstelik bunların muhteviyatının pek de o kadar önemli olmadığı, zikrolunan muhtıraya madde madde cevaplar yazılarak her hafta muntazaman birer rapor gönderilmesi gerekliliği bildirilmiştir⁵⁹.

Çok geçmeden, diğer ülkelere de yeniden ataşenaval gönderilmeye başlanmıştır. Mesela Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi İkinci Şube Müdürü Kolağası Hüseyin Bey, öğrenim amacıyla gönderilen Bahriye subaylarının tahsil ve terbiyelerine nezaret ederek dünyadaki denizcilik alanındaki gelişmeleri bildirmek üzere Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne atanmıştır. Yani Kolağası Hüseyin Bey'in vazifesi, diğer ataşenavallere nazaran gayet geniş tutularak hem tahsil gören bahriyeliler hem de dünyadaki gelişmeler hakkında faaliyet göstermesi beklenmiştir⁶⁰. Berlin Sefareti Ataşenavallığı'ne ise, Seyyar Torpedo Şubesi Müdürü Erkân-ı Harp Yüzbaşı Selahaddin Bey tayin olunmuştur⁶¹.

Aynı süreçte, ataşenavallerle ilgili sistemli ve düzenli bir nizamname yapılması ihtiyacı görülerek uygulamanın esasları ortaya konmuştur. Bu meyanda,

⁵⁸ DTA, M.BAHR, 677/34. Kaymakam Foot Bey tarafından Bahriye Nezareti'ne takdim olunan tarihsiz muhtıra. Söz konusu muhtırada herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte başka bir belgeden anlaşıldığına göre 16 Mart 1326/29 Mart 1910 tarihinde Atina Sefareti Ataşenavallığı'ne iletilmiştir. DTA, M.BAHR, 677/27.

⁵⁹ DTA, M.BAHR, 677/29. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi tarafından takdim olunan 22 Haziran 1326/5 Temmuz 1910 tarihli müzekkire.

⁶⁰ BOA, HR.MTV, 23/38, lef. 1. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30 Eylül 1326/13 Ekim 1910 tarihli tezkire. Portsmouth'da eğitim alan iki bahriye subayının yaşadıkları bir sorun hakkında yazdıkları arzuhal için bk. BOA, HR.SFR.3, 629/15, lef. 1-4. Yüzbaşı Hasan Kamil ve Vahideddin Beyler tarafından Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne yazılan 11 Mart 1911 tarihli arzuhal.

⁶¹ BOA, İ.BH, 10/9, lef. 2. 23 Kanun-ı Evvel 1326/5 Ocak 1911 tarihli irade-i seniyye.

Bahriye Nezareti'nce hazırlanan ve ataşenavallerin seçim, tayin, vazife, maaş ve harcırahlarına dair on sekiz maddeyi içeren bir nizamname layihası, Sadaret'e gönderildikten sonra⁶² incelenmek üzere Hariciye Nezareti'ne de sevk edilmiştir⁶³. Burada yapılan inceleme sonucunda layiha, genel itibariyle uygun görülmüştür⁶⁴. Fakat Şura-yı Devlet tarafından yapılan tedkikatın uzaması, ataşenavaller hakkında yapılacak işlemlerde tereddüt yaşanması gibi bazı sorunlara sebep olmuştur⁶⁵.

Söz konusu ortamda ataşenavaller hakkında yaşanan bir diğer gelişme de, kara ataşelerinde de olduğu gibi, vazifelerini yerine getirme ve evraklarının korunması için sefarethanelerde kendilerine mahsus bir çalışma odası ayrılmasına yönelik ihtiyaçtır⁶⁶. Ataşenavallerin sefaretlere aidiyeti nokta-i nazarından önemli olan bu gelişme hakkında yapılan yazışmalar sonucunda, Londra'da ataşemiliter olmadığından odanın ataşenavale verilmesi tavsiye edilmiştir. Atina'da hem ataşemiliter hem de ataşenaval için birer oda tahsis edildiği görülmüştür⁶⁷. Buna karşın Paris, Berlin, Petersburg, Viyana, Roma, Atina, Belgrad ve Sofya'da sadece ataşemiliter bulunduğu ortamda Madrid, Lahey, Çetine, Bükreş, Brüksel, Stockholm, Washington ve Tahran'daki temsilciliklerde ne ataşenaval ne de ataşemiliter görev yapmaktaydı⁶⁸.

Bu sırada, uygulamanın diğer ayağını oluşturan, şebenderliklerde görevli askerî-katip uygulaması hayata geçirilmiştir. Örneğin Yunanistan'daki Şire Şebenderhanesi'ne katip olarak atanan Alaaddin Efendi, aslında, askerî istih-

⁶² BOA, ŞD, 16/35, lef. 15. Bahriye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 30 Mart 1327/12 Nisan 1911 tarihli tezkire. Layihanın bir sureti: BOA, ŞD, 16/35, lef. 10. "Düvel-i ecnebiyye nezdinde bulunan sefaretlerdeki ataşenavaller hakkında nizamname layihasıdır".

⁶³ BOA, HR.MTV, 645/10, lef. 1. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Nisan 1327/16 Nisan 1911 tarihli tezkire.

⁶⁴ BOA, HR.MTV, 645/10, lef. 2. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 20 Nisan 1327/3 Mayıs 1911 tarihli cevabî tezkire.

⁶⁵ BOA, ŞD, 16/35, lef. 13. Bahriye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 11 Teşrin-i Evvel 1327/24 Ekim 1911 tarihli tezkire.

⁶⁶ BOA, HR.MTV, 395/58, lef. 1. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 1327/ 7 Ekim 1911 tarihli ve acele ibareli tezkire.

⁶⁷ BOA, HR.MTV, 395/49, lef. 4. Hariciye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 16 Teşrin-i Evvel 1327/29 Ekim 1911 tarihli cevabî tezkire. Atina Sefareti Maslahatgüzarı Galib Kemali [Söylemezoğlu] Bey tarafından gönderilen tezkirede, pek de geniş olmayan sefaret dairesinde bir seneye yakın bir zamandan beri kaçıllara bitişiğinde ataşenaval ve ataşemiliter mahsus yan yana iki odanın tahsis edildiği belirtilmiştir. BOA, HR.MTV, 395/49, lef. 3. Atina Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 5 Eylül 1911 tarihli cevabî tahrirat.

⁶⁸ BOA, HR.MTV, 395/58, lef. 2 ve 4.

baratla vazifeli bir bahriyeliydi⁶⁹. Çok geçmeden uygulama yaygınlaştırılarak Sivastopol ve Trieste Şehbenderhaneleri katipliklerine de Abdürrahim ve Necmeddin Efendiler tayin edilmişlerdir. Atanan subayların, askerî sıfatlarının gizli kalmasını temin için düzenli olarak kaçırlaryaya devam etmeleri ve doğrudan doğruya Bahriye Nezareti'ne bağlı kalmakla beraber şehbendere karşı katip sıfat ve mevkiinde bulunmaları uygun görülmüştür⁷⁰. Yani şehbenderhane kitabetlerine tayin edilen subayların, askerî sıfatlarını gizli tutmalarına son derece önem verilmiştir. Hariciye katipleri gibi düzenli olarak temsilcilik kalemi olan kaçırlaryaya devam edecek askerî-katiplerin, günlük yaşamları diğer personelin bağlı bulunduğu şartlara tâbi olacaktı. Hatta şehbenderlerin haberi olmaksızın buldukları mahalden ayrılmayacaklardı⁷¹.

Aynı günlerde, nizamname layihasıyla alakalı bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Layihanın incelemesini yapan Şura-yı Devlet, tayin olunan ataşenavallere, gidecekleri uzaklığa göre maaşlarının bir-iki misli oranında harcırah belirlenmesi, görev yaptıkları ülkedeki seyahat masraflarına karşılık birinci sınıf vapur ve tren ücretinden başka günlük 150 kuruş verilmesi, buldukları mahallin uzaklık ve önemine göre 4.500-7.500 kuruş arasında maaş verilmesi gibi hususların kanunî düzenlemeler gerektirdiği eleştirisinde bulunmuştur. Bu ortamda, layihanın kanun şeklinde takdimi istenildiği halde gönderilmesi, nizamname şeklinde düşünüldüğü takdirde ise zikrolunan maddelerin çıkarılması uygun görülmüştür⁷². Bunun üzerine Bahriye Nezareti, maaş ve harcırahla ilgili kısımları çıkararak metni bir nizamname haline getirmiştir⁷³.

⁶⁹ BOA, HR.MTV, 411/10, lef. 2. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin Sani 1327/10 Aralık 1911 tarihli, mahrem ve acele ibareli tezkire. Şire Şehbenderhanesi askerî-katibi Alaaddin Efendi, memuriyetine başladıktan sonra gerek kendisi bizzat seyahat ederek gerekse yerli halktan malumat alacak görevli istihdamı suretiyle İtalya ve Yunanistan hakkında önemli bir rapor yazmıştır. DTA, BN, 445/17587. Şire Şehbenderhanesi Katibi tarafından Bahriye Nezareti'ne gönderilen 1 Kanun-ı Sani 1327/14 Ocak 1912 tarihli rapor.

⁷⁰ BOA, HR.MTV, 55/3, lef. 1. Hariciye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 3 Kanun-ı Sani 1327/16 Ocak 1912 tarihli ve mahrem ibareli cevâbî tezkire.

⁷¹ BOA, HR.MTV, 411/18, lef. 2. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Muharrem 1330/5 Kanun-ı Sani 1327/18 Ocak 1912 tarihli ve mahrem ibareli cevâbî tezkire.

⁷² BOA, ŞD, 16/35, lef. 12. Şura-yı Devlet'ten Bahriye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanun-ı Evvel 1327/31 Aralık 1911 tarihli tezkire.

⁷³ BOA, ŞD, 16/35, lef. 11. Bahriye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e gönderilen 27 Kanun-ı Evvel 1327/9 Ocak 1912 tarihli cevâbî tezkire. Söz konusu layiha için bk. BOA, ŞD, 16/35, lef. 3-9. Evrakın arkasında 14 Şubat 1327/27 Şubat 1912 tarihi bulunan "Düvel-i ecnebiyye nezdinde bulunan sefarât-ı seniyyedeki ataşenavaller hakkında nizamname layihasıdır".

Şura-yı Devlet'in yeniden yaptığı incelemede, içerdiği on sekiz maddeden bazıları tashih edilirken bir madde ise başka düzenlemelerde bulunmasından ötürü metinden çıkarılmıştır⁷⁴. Meclis-i Vükela tarafından yapılan müzakerede, tadilat uygun görülerek 17 maddelik nizamname layihası ve ekli cetvelin yürürlüğe konmasına karar verilmiştir⁷⁵. Böylece, yaklaşık bir yıllık yoğun bir çalışmanın ardından ataşenavallerle alakalı ilk sistemli nizamname tanzim edilmiştir.

1912 tarihli ataşenavaller nizamnamesi, kurumsallaşma açısından önemli bir adım olmuş ve müesseseyi sağlam bir temele oturtmuştur. Bu şekilde, ataşenavallerin vazifeleri, atanma şartları, çalışma ortamı, diğer kişi ve kurumlarla ilişkileri gibi hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. Nizamnamenin ilk kısmında, herhangi bir üst başlık olmaksızın göreve atanma ve ayrılma durumları hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre; ataşenaval tayin edilecek subayın ehliyet, liyakat ve yabancı dil bilgisi gibi hususlar dikkate alınmak suretiyle Bahriye Nezareti Birinci Dairesi tarafından nezarete inha olunarak irade-i seniyye ile tayin edileceği hükmü benimsenmişti (M.1). Ataşenavallığe, yerel lisanı bilenler tercihan tayin olunacaklardı. Bir memlekette iki sene ataşenavallikte bulunup da dilini öğrenmeyenler, lisanını bilmediği yerlere ataşenaval tayin olunamayacaklardı (M.2). Ataşenavallik müddeti iki sene olarak belirlenmişti. Sağlıkla ilgili bir sorun, vazifesini yerine getirmede ilgisizlik, ahvalinde görülen fenalık, muhakeme altına alınma veya siyasî bir mecburiyet olmadıkça bu müddet zarfında değiştirilemeyeceklerdi (M.3). Ayrıca, ataşenavallik hizmetinde bulunmuş bir subayın, geri dönüşünden sonra iki sene geçmedikçe tekrar atanamayacağı da kararlaştırılmıştı (M.5).

İkinci bölüm, "Sıfat-ı Memuriyet ve Sefaretlere Derece-i İrtibat" üst başlığını taşımaktadır. Söz konusu başlığa baktığımızda; ataşenavaller, yabancı ülkeler nezdindeki politika memurlarının deniz müşaviri sıfatına sahiplerdi. Bu itibarla gerektiği halde sefir, fevkalade heyet reisleri ve maslahatgüzarlara denizcilik alanında yardım edeceklerdi (M.7). Bir ataşenaval, sefirde aldığı bir emrin yerine getirilmesinde mahzur görürse bunu sefire bildirecek; sefir ısrar ettiği takdirde durumu Bahriye Nezareti'ne yazmakla birlikte emri derhal uygulayacaktı (M.8). Ataşenavaller, bir mani ve mazeretleri olmadıkça sefarethaneye düzenli olarak devam edeceklerdi (M.9). Bahriye Nezareti'ne takdim edecekleri raporlardan sefiri de haberdar edecekler ve raporun bir suretini sefarethane dosyasında saklayacaklardı (M.10).

⁷⁴ BOA, ŞD, 16/35, lef. 1. 19 Şubat 1327/3 Mart 1912 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası.

⁷⁵ BOA, MV, 227/31. Evrakın arkasında 26 Şubat 1327/10 Mart 1912 tarihi bulunan Meclis-i Vükela mazbata müsveddesi.

Son bölüm, “Vezaife Müteallik Hususat” başlığıyla ataşenavallerin vazifeleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre her ataşenaval, bulunduğu ülkede denizcilikle ilgili hususları dikkatle inceleyerek on beş günde bir Bahriye Nezareti’ne malumat verecekti. Tedkik edecekleri hususlar arasında; bahriye subay ve efradının talim, tahsil ve manevi kuvvetleri. Bahriye’nin kuvvet, mühimmat, harp teşkilatıyla tedarik, nizam, ilerleme ve gelişmeleri. Tersane, tezgah ve havuzlarla her çeşit stratejik istihkam, liman ve deniz lağımına dair malumat. Bahriye bütçesinin artış ve azalış sebepleriyle donanmanın ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı. Top çeşitleri ve tedarik edildiği fabrikalar, mühimmat depoları ve gemi cephanelerinin tertibi. Torpido, denizaltı ve torpido-kovanlarının durumları. Savaş filosundan çıkarılan gemiler ve ihraç nedenleri. Önemli mevkillerde bulunan ve bir savaş ortamında kumanda başına geçmesi muhtemel amirallerin askerî vasıfları ve fotoğrafları. Devlet veya özel sektör tarafından inşa edilen gemiler, bunların denize indirilme törenleri ve denemelerdeki sonuçlar. Donanmanın tamiri ve eksiklerinin nasıl giderildiği, savaş sırasında ihtiyat filosunun kullanılma şekli sayılmaktadır (M.11). Bu hususların, ataşenavallere rehber olması gerektiği ifade edilen nizamnamede, bunlar haricinde önemli görülen inceleme ve araştırmaları, kendi fikirlerini de katarak rapor halinde düzenlemeleri belirtilmişti (M.12).

Ayrıca, ataşenavaller, buldukları ülkenin denizciliği hakkında bilgi toplamak için seyahat edebileceklerdi. Bir mani olduğu takdirde, şehbenderliklerle iletişim kuracaklardı. Fakat şehbenderler denizcilığe vakıf olmadıkları cihetle onlardan soru-cevap şeklinde malumat alacaklardı. Çaresiz kalmadıkça, hadiseyi bizzat takip etmeye mecburlardı (M.13). Denizcilik alanındakiler başta olmak üzere ülkenin elit tabakası ve diğer sefaretlerin personeliyle iyi ilişkiler kurmaları vurgulanmıştı (M.14). Tahsilde bulunan bahriye subay ve efradının eğitim ve ahvalini tedkikle üç ayda bir Bahriye Nezareti’ni haberdar edeceklerdi (M.15). Memuriyetleri esnasındaki evrak ve kayıtları, numunesine uygun şekilde tutarak ardından gelen ataşenavale teslim edeceklerdi (M.16)⁷⁶. Nizamnamenin ekinde ise, kayıtların muntazam ve yeknesak olmasını temin adına bir cetvel numunesi hazırlanmıştı. Söz konusu cetvele göre; gelen ve giden evrak, sıra numarasına göre saklanarak ayrı ayrı klasörlere konulacaktı. Bunlar için ayrı ayrı gelen-giden

⁷⁶ DTA, BN, 246/7029 [Ek 3]; 155/3482. 28 Şubat 1327/12 Mart 1912 tarihli “Düvel-i ecnebiyye nezdinde bulunan sefarât-ı seniyyedeki ataşenavaller hakkında nizamnamedir”. Adliye Nezareti, birkaç ay sonra, nizamnamenin Takvim-i Vekayi’de yayınlanma ve Düstur’a konulmasında sakınca olup olmadığına dair mütalaa isteme ihtiyacı duymuştur. BOA, A.DVN.MKL, 53/29. Adliye ve Mezâhib Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne gönderilen 6 Eylül 1328/19 Eylül 1912 tarihli tezkire.

defteri tutulacaktı. Ayrıca, görev yaptığı memleketin durumuna dair görüş ve düşüncelerine mahsus bir muhtıra defteri de bulunduracaktı⁷⁷.

Nizamnamenin uygulamaya girmesinden sonra yeniden bir hareketlilik başlamıştır. Mesela, Petersburg Sefareti, Rusya'nın donanmasını ıslah için girişim başlattığından ötürü bir ataşenaval atanmasının büyük fayda getireceği mü-talaasında bulunmuştur. Bu yüzden, halihazırda, Petersburg'daki Bahriye Konfe-ransı üyesi Nail Efendi'nin ataşenaval olarak tayini teklif edilmiştir. Fakat Nail Efendi'nin Yüzbaşı rütbesinde ve İngiltere'deki eğitiminden yeni dönmüş olması hasebiyle söz konusu öneriye olumsuz yanıt verilmiştir⁷⁸. Aynı dönemde Londra Sefiri Tevfik Paşa da, sefarete bir ataşenaval tayini lüzumunu bildirmiştir. Bu bağlamda, dretnot inşası ve tahsil gören bahriyelilerin işlemleriyle ilgilenme gibi konuların, alan bilgisinin dışında İngiltere Denizcilik Bakanlığı ile resmi münasebatı gerektirdiğini dile getirmiştir. İngiltere'de ataşenavallerin Kral tarafından hususi surette kabul edildiğini de belirten sefir, bu yüzden, adab-ı muaşerete vakıf, zeki, muktedir, dile aşına ve fennî malumat sahibi bir ataşenaval ihtiyacını ortaya koymuştur⁷⁹.

Aslında Tevfik Paşa'nın ifadelerinde büyük bir haklılık bulunmaktadır. Zira Trablusgarb Savaşı süreci ve Balkan Savaşları'nın hemen öncesi olan bu tarihlerde, Berlin Sefareti'ndeki Korvet Kapudanı Selahaddin Bey dışında hiç-bir Osmanlı sefaretinde ataşenaval görev yapmamaktaydı⁸⁰. Zaten biraz da bu-nun etkisiyle Atina Sefareti, Rumcaya aşına, muktedir ve ülke içerisinde tedkik gezileri yapacak bir ataşenaval tayinini talep etmiştir. Sadaret'in değerlendirmesinde ise, Rumca ile beraber İngilizce ve Fransızca'yı yahut bunlardan en az birini bilen bir zabitin gerekliliği üzerinde durulmuştur⁸¹. Bu sırada Kalyon Kapudanı Ramiz Bey, Viyana Sefareti Ataşenavallığı'ne atanmış⁸², Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne ise Korvet Kapudanı Kasımpaşalı Arif Bey tayin edilmiştir⁸³.

⁷⁷ DTA, BN, 266/7029. Layihadaki numuneye baktığımızda ise; aynı bilgiler verilmekle birlikte, cetvelin ölçülerinin dahi ne kadar olacağı belirtilmişti. Bkz: BOA, ŞD, 16/35, lef. 9.

⁷⁸ BOA, HR.MTV, 23/52, lef. 1. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Rebi-ül-ahir 1330/24 Mart 1328/6 Nisan 1912 tarihli cevâbi tezkire-i aliye.

⁷⁹ BOA, HR.MTV, 396/10, lef. 2. Hariciye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderilen 14 Haziran 1912 tarihli ve mahrem ibareli tezkire.

⁸⁰ DTA, M.BAHR, 720/54. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Haziran 1328/6 Temmuz 1912 tarihli cevâbi tezkire.

⁸¹ BOA, BEO, 4064/304741, lef. 1. Sadaret'ten Bahriye Nezareti Vekaleti'ne gönderilen 5 Temmuz 1328/ 18 Temmuz 1912 tarihli cevâbi tezkire.

⁸² BOA, İ.BH, 11/36, lef. 2. 20 Şaban 1330/21 Temmuz 1328/3 Ağustos 1912 tarihli irade-i seniyye.

⁸³ BOA, HR.SFR.3, 670/3, lef. 9. Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 31 Temmuz

Dönemin Berlin Sefareti Ataşenavali Selahaddin Bey'in gerçekten önemli bir rapor kaleme aldığını da burada belirtmek gerekir. Öyle ki Balkan Savaşları ile oluşan yeni sınır hattı sonrasında Karadeniz'i Ege'ye bağlayacak bir kanal açılacağı şayiaları üzerine Selahaddin Bey, mufassal, ciddi araştırma ve inceleme ürünü olarak yorumlanan bir rapor tanzim etmiştir⁸⁴. Karadeniz-Bahr-i Sefid [Akdeniz] yahut Midye-Enez Kanalı adlı projeyi Almanya'daki Kiel Kanalı ile karşılaştırmalı bir şekilde inceleyen Selahaddin Bey, adı geçen projeyi birçok gerekçelere bağlı olarak fevkalade müşkül ve masraflı olarak değerlendirmiştir⁸⁵.

Bununla birlikte, birkaç ay sonra, görev süresi sona ermiş olan Berlin Sefareti Ataşenavali Selahaddin Bey'in geri çağrıldığını görmekteyiz. Üstelik, Bahriye Nezareti, bütçenin yetersizliğinden ötürü yeni bir tayin de yapmamıştır⁸⁶. Hatta Londra haricindeki sefaretlerde ataşenaval bulundurulmasına gerek olmadığı yönünde bir karar da alınmıştır⁸⁷. Fakat alınan bu karar, pek de uzun süreli olmamıştır. Nitekim Atina Sefareti nezdine bir ataşenaval tayini elzem görülerek Bahriye Birinci Daire Birinci Şubesi'nde görevli Yüzbaşı Aziz oğlu Mustafa Kemal[eddin] Efendi'nin ataması yapılmıştır⁸⁸.

Londra Sefareti Ataşenavali Ali Rıza Bey'in değiştirileceği haberi ise, Sefir Tevfik Paşa tarafından yanlış bulunmuştur. Birkaç ay zarfında arka arkaya değişiklik yapılmasını eleştiren Tevfik Paşa, İngiltere'de ataşenavallerin alelade bir memur sayılmayıp hususi bir mevkileri bulunduğunu tekrar dile getirmiştir. Diğer taraftan, her yeni memurun ülkeyi ve ilişki kuracağı görevlileri tanıması velhasıl vazifesini hakkıyla yapmaya başlayabilmesi birkaç ay zarfında mümkün

1328/13 Ağustos 1912 tarihli cevâbî tahrirat. Daha sonra, Londra Sefareti Ataşenavallığı'ne, Berk-i Sükut torpido-kravazörü süvarisi Birinci Sınıf Yüzbaşı [Ali] Rıza Kapudan tayin edilmiştir. BOA, İ.BH, 12/45, lef. 2.

⁸⁴ BOA, HR.SYS, 2082/4, lef. 20. Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mayıs 1913 tarihli tahrirat.

⁸⁵ BOA, HR.SYS, 2082/4, lef. 19, 21-22 [Ek 4]. Berlin Sefareti Ataşenavali Selahaddin Bey tarafından kaleme alınan "Hafri mutasavver Karadeniz-Bahr-i Sefid Kanalı ile (Kayzer Wilhelm) Kiel Kanalı hakkında rapor" ile "Karadeniz-Bahr-i Sefid yahud Midye-Enez Kanalı" başlığına sahip 19 Mayıs 1913 tarihli rapor sureti. Kanalların harita üzerindeki tasvirleri için bk. BOA, HR.SYS, 2082/4, lef. 23-24.

⁸⁶ DTA, M.BAHR, 690/331. Bahriye Nezareti'nden Berlin Sefareti'ne gönderilen 16 Teşrin-i Sani 1329/29 Kasım 1913 tarihli tahrirat.

⁸⁷ DTA, M.BAHR, 690/328. Bahriye Nezareti'nden Berlin Sefareti'ne gönderilen 29 Kanun-ı Evvel 1329/11 Ocak 1914 tarihli cevâbî tahrirat.

⁸⁸ BOA, İ.BH, 12/56, lef. 1. Bahriye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 4 Kanun-ı Sani 1329/17 Ocak 1914 tarihli tezkire; BOA, İ.BH, 12/56, lef. 2. 6 Kanun-ı Sani 1329/19 Ocak 1914 tarihli irade-i seniyye.

olabilmektedir⁸⁹. Neticede Ali Rıza Bey, Tevfik Paşa'nın ricası üzerine görevde bırakılarak sefaret heyetinin cihan harbi dolayısıyla memlekete geri dönüşüne kadar vazifesini sürdürmüştür⁹⁰.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, sefaretler nezdine ataşenaval görevlendirilmesi uygulamasının sekteye uğradığını görmekteyiz. Sadece müttefik ve tarafsız ülkelerden Atina, Berlin ve Viyana Sefaretleri'nde birer ataşenaval görev yapmıştır. Bu meyanda, Berlin Sefareti'ne Ahmed Vahideddin Efendi memur edilmiştir⁹¹. Başlangıçta, Atina Sefareti Ataşenavallığı'nde bulunan Mustafa Kemal Efendi ise⁹² daha sonra Viyana Sefareti'nde görev yapmıştır⁹³. Adı geçen iki ataşenaval, müttefik devletlerle ilişkiler ve gerekli ihtiyaçların temini amacıyla yoğun bir faaliyet göstermişlerdir.

Bu süreçte, ataşemiliterlerde olduğu gibi, ataşenaval muavinliği usulünün de uygulandığını görmekteyiz. Mesela Berlin Sefareti Ataşenaval Muavinliği'ne, Kıdemli Yüzbaşı [Sinoplu] İsmail Hakkı Efendi atanmış⁹⁴, kendisi Almanya'da tahsilde bulunan bahriyelilerin işlerini idareye memur edilmiştir⁹⁵. Aynı dönemde, ataşenaval refakatinde olmak üzere, yazı işlerinde istihdam edilen kalem personeli de görev yapmıştır⁹⁶. Ayrıca, Berlin Sefareti'nde, ataşenavallik otomobili diye nitelendirilen bir araçla⁹⁷ ataşenaval ve muavine ait odalar da yer almaktadır⁹⁸.

⁸⁹ BOA, HR.MTV, 647/100, lef. 4. Londra Sefareti'nden gönderilen 19 Mart 1914 tarihli tahrirat sureti.

⁹⁰ Londra Sefiri Tevfik Paşa, Müsteşar Ragıp Bey ve Ataşenaval Ali Rıza Bey'i ilgilendiren bir şikayet mevzuuyla alakalı olarak bk. BOA, HR.MTV, 647/86, lef. 1-2; BOA, HR.MTV, 647/100, lef. 5-6.

⁹¹ BOA, BEO, 4371/327819. Sadaret'ten Bahriye Nezareti Vekaleti ve Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Ağustos 1331/31 Ağustos 1915 tarihli cevabî tezkire.

⁹² BOA, HR.SFR.04, 898/110, lef. 5. Bahriye Nezareti'nden Atina Sefareti Ataşenavallığı'ne gönderilen 18 Kanun-ı Sani 1331/31 Ocak 1916 tarihli tahrirat.

⁹³ BOA, BEO, 4445/333331. Sadaret'ten Bahriye ve Hariciye Nezaretleri'ne gönderilen 3 Kanun-ı Evvel 1332/16 Aralık 1916 tarihli cevabî tezkire.

⁹⁴ BOA, HR.MTV, 24/27, lef. 2; BOA, HR.MTV, 24/29, lef. 3; BOA, HR.MTV, 24/30, lef. 4. Bunun bir diğer örneği ise, birkaç yıl öncesinde, Londra Sefareti Ataşenaval Muavinliği'ne atanan Fabrikalar Komisyonu'ndan Çarhçı Yüzbaşı Bursalı Ömer Lütfi bin İbrahim Efendi'dir. DTA, M.BAHR, 684/100.

⁹⁵ DTA, Umumi Evrak d., 997, s. 77A. 1 Temmuz 1334/1918 tarihli evrak hülasası.

⁹⁶ Berlin Sefareti Ataşenavali refakatinde görevli Asitaneli Mustafa oğlu Pertev Efendi'nin maaşı hakkında bk. DTA, M.BAHR, 691/133; DTA, Umumi Evrak d., 997, s. 18A.

⁹⁷ DTA, Umumi Evrak d., 997, s. 31A. 1 Teşrin-i Evvel 1334/1918 tarihli evrak hülasası. Otomobilin satışı ve masrafları için bk. DTA, Umumi Evrak d., 997, s. 39A.

⁹⁸ Odalardaki 27 parçadan ibaret demirbaş eşyanın sefarete devredilerek eşya defterine kaydı

1917 yılına gelindiğinde, ataşenavaller nizamnamesinde değişiklik yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Kendisinden görüş istenen Viyana Sefareti Ataşenavali Mustafa Kemal Bey'in verdiği cevapta, öncelikle ataşenavallik süresinin uzatılması teklif edilmiştir. İki seneye sınırlandırılan müddet zarfında bir ataşenavalin ancak bulunduğu memleketi tanımaya ve münasebet tesisine başlamış olacağından tam kendisinden istifade edilebileceği bir zamanda değiştirilmesi uygun görülmemiştir. Üstelik hiçbir devlet, ataşemiliter ve ataşenavaller için bu kadar kısa bir memuriyet süresi koymamış olup bazılarında sınırlama olmadan bir ihtisas şubesi şeklinde telakki edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, sefirin her emrini yapmak mecburiyetinde olunmasının ileride tamiri zor sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur. Rapor gönderme süresinin değiştirilebileceğini belirten Mustafa Kemal Bey, sefirin, raporun tamamından değil de alakadar kısmından haberdar edilmesini gerekli görmüştür.

Sefirlerle ataşenavaller arasındaki ilişkiyi gayet önemli bulan Mustafa Kemal Bey, sefirlerin de ataşenavallere karşı bazı mecburiyetleri olduğunu belirterek bunları sefarethanede müstakil bir oda tahsisi, ataşenavale her türlü yardımın yapılması ve özellikle şehrin muteber tabakasıyla münasebet kurmaya yardım edilmesi şeklinde sıralamaktadır. Mustafa Kemal Bey'in, ataşenavallik uygulaması hakkındaki genel değerlendirmeleri de oldukça mühimdir. Buna göre, doğrudan doğruya, Bahriye Nezareti'nin mümessili olan ataşenavallere, denizcilikle alakalı hususlarla her türlü havadisın bildirilmesi gereklidir. Tahsil veya diğer amaçlarla yurtdışında bulunan bahriye subaylarının mercii olmasından dolayı nezaretle subaylar arasındaki iletişim ataşenaval vasıtasıyla sağlanmalıdır. Nihayetinde, savaş sonunda denize kıyısı olan ülkelere birer ataşenaval tayiniyle istihbaratın genişletilmesi ve temsilciliklerde Osmanlı bahriyesini temsil ettirmek gibi hususlar da dikkate alınmıştır⁹⁹.

I. Dünya Savaşı'nın ardından ülkeye geri dönen ataşenavallerden sonra yeni bir tayin yapıldığına tesadüf edilememiştir¹⁰⁰. Ancak bu dönemde, ataşena-

hakkında bk. DTA, Umumi Evrak d., 997, s. 38. 28 Temmuz 1335/1919 tarihli evrak hülasası.

⁹⁹ DTA, BN, 246/7029. Viyana Sefareti Ataşenavallığı'ndan Bahriye Nezareti'ne gönderilen 23 Eylül 1333/1917 tarihli cevabı tahrirat. Bu arada Mustafa Kemal Bey, Brest-Litovsk müzakerelerindeki heyetin Bahriye Müşaviri Hüseyin Rauf [Orbay] Bey'in kitabet vazifesinde de görev almıştır. Bk. BOA, BEO, 4498/337286, lef. 1. Sadaret'ten Bahriye Nezareti ile Hariciye Nezareti Vekaleti'ne gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1333/1917 tarihli cevabı tezkire.

¹⁰⁰ Berlin Sefareti Ataşenavali Ahmed Vahid[eddin] Efendi'nin geri çağırılması hakkında bk. BOA, HR.MTV, 649/28, lef. 2. Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Evvel 1334/1918 tarihli tezkire.

vallik uygulamasını da ilgilendiren bazı düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz. Nitekim ataşemiliter harcırahlarıyla alakalı Şura-yı Devlet tarafından yapılan bir incelemede, ataşenaval ve ataşemiliterlerin vazifeleri itibarıyla sefaretler nezdine gönderilen siyasi personelden bir farkları olmadığından sefaret memurları arasında addolunarak benzer hükümlere tabi tutulmaları gerektiği vurgulanmıştır¹⁰¹. Harbiye Nezareti ise, aynı mahalde aynı devleti temsil eden dışişleri personelinin sivil ve askeri olanlar şeklinde muhtelif hükümlere bağlanmasını eleştirerek ataşemiliter ve ataşenavalleri daimi askerî dışişleri memurları olarak nitelendirmiştir¹⁰².

Son olarak, ataşenavallerin yurtdışı temsilciliklerdeki yeri ve statüsü de gündeme gelmiştir. Buna göre; sefaretlerde görev yapan ataşemiliterlerin, sahip oldukları askerî rütbelere bakılmaksızın, büyükelçiliklerde müsteşarla başkatip arasında ve orta elçiliklerde ise başkatipten sonra mevki almalarına benzer şekilde ataşenavallerin de onlarla eşit bir mevkiye sahip oldukları görülmektedir. Her ikisinin aynı sefarette bulunduğu durumlarda ise, rütbelere göre mevki almalarının teamül icabından olduğu anlaşılmaktadır¹⁰³.

Sonuç

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken ataşenavallik, yurtdışındaki diplomatik temsilciliklerde denizcilik alanında uzman personel ihtiyacı çerçevesinde uygulamaya konmuştur. Buna bağlı olarak ataşenavaller, Osmanlı sefaretleri maiyetlerine tayin edilen Bahriye subaylarıdır. Sefirlere, denizcilik alanındaki iş ve işlemlerde yardımcı olmakla görevli olan ataşenavaller, aynı zamanda, nezdinde buldukları ülkede Bahriye Nezareti'nin verdiği her türlü faaliyeti yürütmekle de mükellefler.

Ataşenavallik uygulamasının hayata geçirilmesinde ve gelişmesinde, dünyadaki çağdaşlarının yanı sıra ataşemiliterlik sisteminden edinilen tecrübe de etkili olmuştur. Bir başka deyişle ataşemiliterlik, ataşenavallik uygulamasına mühim bir örnek oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde ataşenavallerin, denizcilik açısından büyük ve önemli devletler nezdindeki sefaretlere atandıklarını görmek-

¹⁰¹ BOA, ŞD, 673/32, lef. 4-7. 10 Eylül 1337/1921 tarihli Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi mazbatası.

¹⁰² BOA, BEO, 4694/352049, lef. 3. Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 9 Ağustos 1337/1921 tarihli tezkire.

¹⁰³ BOA, HR.MTV, 652/64, lef. 1. Sicil-i Ahval Müdiriyeti tarafından düşünülen 5 Mart 1338/1922 tarihli derkenar.

teyiz. Bu bakımdan, dünyadaki etkinliği ve denizcilikteki gücüyle dönemin lider devleti olan İngiltere, en fazla Osmanlı ataşenavalinin tayin olunduğu ülkedir. Üstelik Londra Sefareti maiyetine atanan bazı ataşenavallerin, görev sürelerinin ardından, İngiliz donanmasında vazifelendirildikleri de görülmektedir. Bunun yanı sıra, ataşenaval atamalarında, denizcilik açısından önemli bir etkinlikleri olmamakla beraber, Rusya ve Yunanistan gibi iki ülkeye de öncelik verilmiştir.

Ataşenavallerin en önemli vazifeleri, nezdinde buldukları ülkenin denizcilik alanındaki faaliyetlerini takip ederek merkeze iletmektir. Buna bağlı olarak dünyadaki denizcilik alanındaki gelişmelerin izlenmesinde ve aktarımında aracı bir rol oynadıklarını söylemek abartılı olmasa gerektir. Bir anlamda ataşenavallerden, modernleşme yolundaki Osmanlı bahriyesinin yurtdışındaki gözü ve kulağı rolünü oynamaları beklenmiştir. İzlenim ve öğrendikleri çerçevesinde hazırladıkları raporlar, imkanlar nispetinde, bahsedilen durumun sağlanmasına yönelmektedir. Ayrıca, istihbari faaliyetlerde bulunmanın dışında personelin deneyim kazanması ve yabancı dillerinin geliştirilmesi de beklentiler arasındadır. Ataşenavalliğin Osmanlı Devleti'ndeki uygulama süreci izlendiğinde, bazı dönemlerde sayıları azalmakla beraber, aktif olarak I. Dünya Savaşı sonrasına kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Netice itibarıyla, yaklaşık elli senelik bir süreci kapsayan ataşenavallik, ihtiyaçlar çerçevesinde hayata geçirilmiş bir Osmanlı modernleşme uygulamasıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04)

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)

Hariciye Nezareti Mütenevvia Evrakı (HR.MTV.)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS.)

Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Evrakı (HR.TH.)

İrade Bahriye (İ.BH.)

İrade Hususi (İ.HUS.)

İrade Taltifat (İ.TAL.)

Meclis-i Vükela (MV.)

Sadaret Divan Kalemî Mukavelename (A.DVN.MKL.)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Yıldız Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN.)

I. Daire

Islahat

Mektubi Kalemî (MKT.)

Muhasebe Kalemî (MUH.)

Mülga Bahriye (M.BAHR.)

Şahsi Dosyalar (ŞD.)

Şura-yı Bahriye (ŞB.)

Umumi Evrak d. (Umumi Evrak Defterleri)

Yazılı ve Basılı Eserler

A. Lutfullah, *Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler*, I, İlhami Matbaası, İstanbul 1929.

Aydın, Faruk - Erkan Göksu, "Ana Hatlarıyla Abdülaziz Dönemi Osmanlı Bahriyesi ve Ceride-i Askeriyyelere Göre 1864 Yılı Denizcilik Faaliyetleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, XIII, Ankara 2002, s. 822-829.

Batmaz, Şakir, "Osmanlı Devletinde Ateşnavallik (Deniz Ateşeliği) Müessesesi ve Londra Ateşnavallığı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

sü Dergisi, sayı 23 (2007/2), s. 533-548.

Bostan, İdris, “Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 13-31.

Çağlar, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi Şuâbâtı'nın Vezâifi, Deniz Tarihi Müzesi Kütüphanesi, nr. 1861.

Gencer, Ali İhsan, “Bahriye-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, IV, s. 502-509.

_____, “Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine Etkileri (19. Yüzyıl)”, *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, I, s. 139-163.

“Müşirân-ı izâmdan esbak Konya Valisi merhum Mehmed Said Paşa'nın tercüme-i hâli”, *Sabah*, sayı 2360, 14 Şubat 1311/26 Şubat 1896, s. 1-2.

Özel, Sabahattin - Önder Kocatürk, “II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar”, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I, sayı 46 (2007/2), İstanbul 2009, s. 205-271.

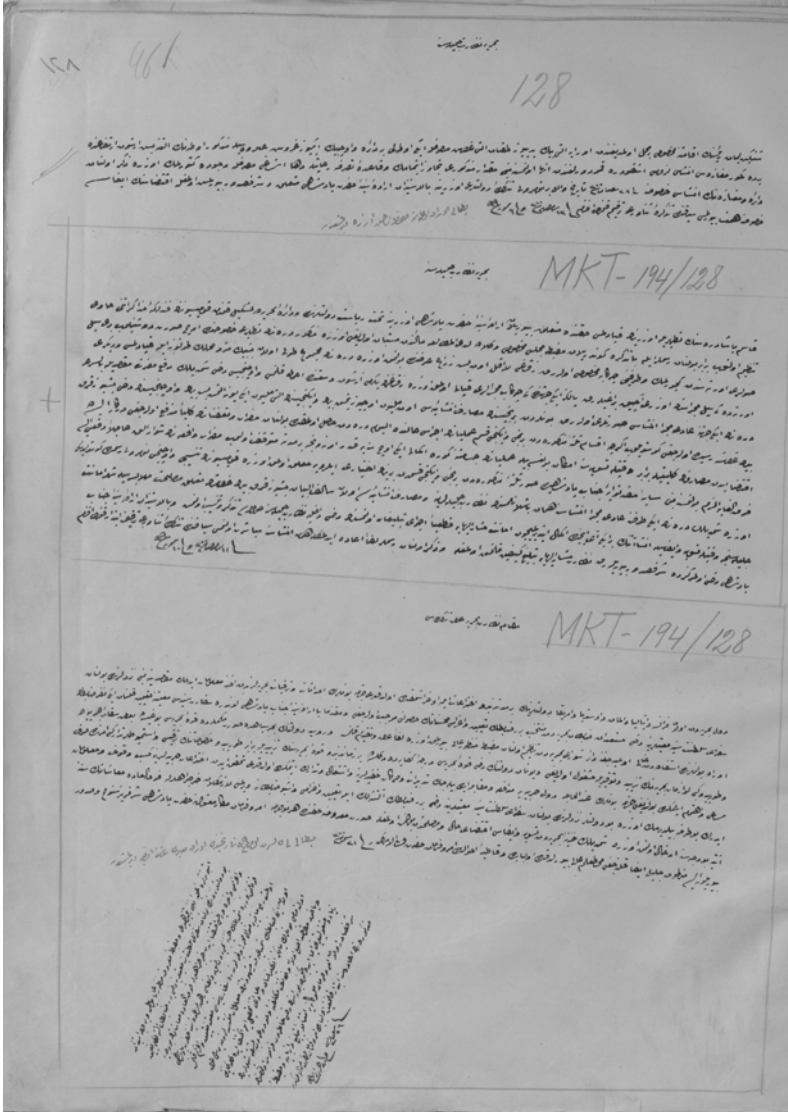
Yıldız, Gültekin, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 17 (Güz 2012), s. 239-265.

Zorlu, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme-III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

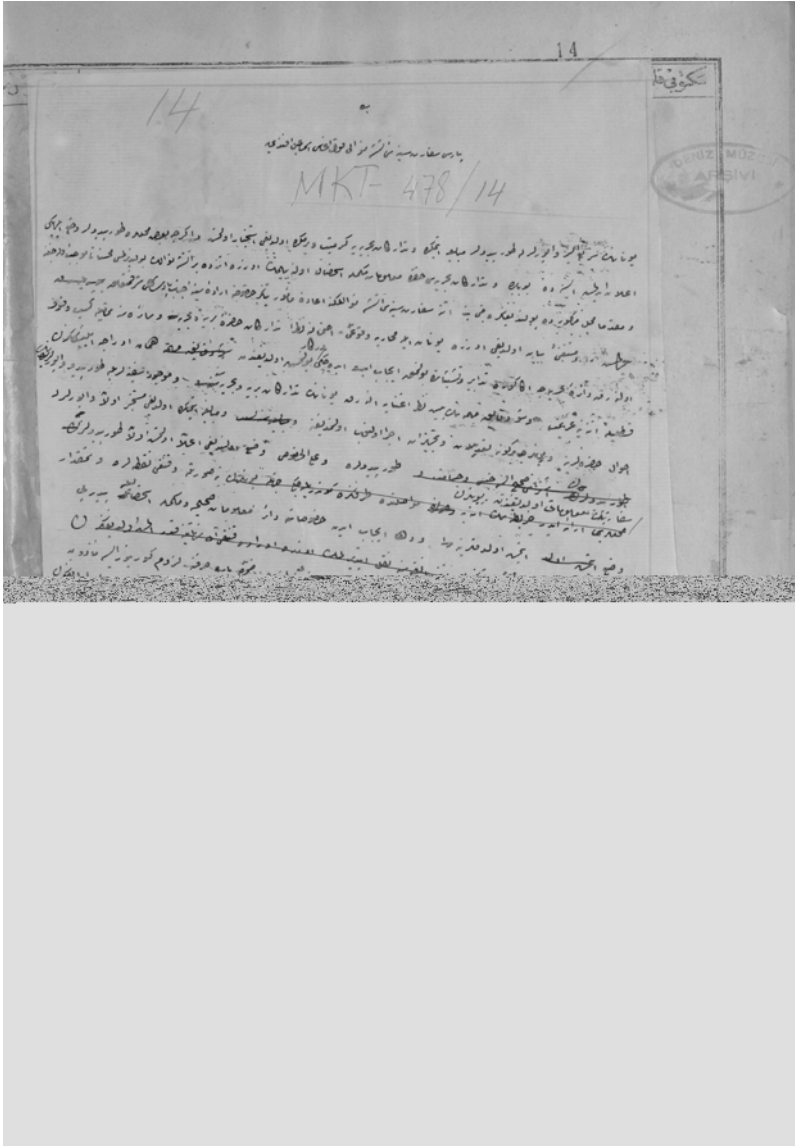
EKLER

Ek 1

Ataşenalı Atamaları İle İlgili İrade-i Seniyye Sureti (DTA, MKT, 194/128)

Ek 2
Kolağası İsmail Efendi'ye Verilen Talimat
(DTA, MKT, 478/14)

Ek 4

Berlin Sefareti Ataşenavali Selahaddin Bey'in Raporu ve Çizimi (BOA, HR.SYS, 2082/4, lef. 19, 23)

